

CONSIDERAȚII PRIVIND EDUCAȚIA ÎN SOCIETATEA ROMANĂ

Asist. univ. drd. Elena-Veronica Ștefan

The paper called „Considerations concerning the education in the Roman society” deals with the organization and role of education in the Roman society. The educational system was structured into: primary or elementary education, secondary or intermediate education and superior education. Education in the family was harmoniously combined with the one in school and went on throughout a lifetime. Romans in fact were the supporters of a civilization of the educational type based on the continuous education of the citizens.

1. În prezent, atât în familie cât și în școală, se experimentează diverse metode și modele educaționale. Considerăm că recursul la antichitatea romană este necesar și poate constitui și azi un punct de plecare pentru o bună și temeinică educație. Dar ce este educația? Conform dicționarului educația este „ansamblul de măsuri aplicate în mod sistematic în vederea formării și dezvoltării însușirilor intelectuale, morale sau fizice ale copiilor și ale tineretului sau, prin extensiune, ale oamenilor, ale societății etc.; rezultatul acestei activități pedagogice; bună creștere, comportare civilizată în societate”¹. Termenul „educație” are etimologie latină: *ēducatiō, -ōnis* f. „educație, creștere”² și a generat un adevărat concept. Educația începea în societatea romană în familie. Copiii, până la vârsta de 7 ani, erau crescuți de mamele lor, cu un deosebit respect pentru capul familiei – *pater familias*. Exemple elocvente în acest sens sunt Cornelia, mama Gracchilor, respectiv Aurelia, mama lui Caesar. Mamele copiilor erau adesea secondate sau chiar complet înlocuite de către doici pricepute.³ După împlinirea vârstei de 7 ani copilul trebuia să meargă la școală, învățământul având o riguroasă organizare.

Prima etapă (7-11 ani) o constituia învățământul primar sau elementar⁴. Acest tip de învățământ putea să aibă loc în cadrul familial al locuinței părintești, mai ales în rândurile păturilor sociale dominante. Copiii învățau să scrie, să citească și să socotească sub conducerea unui sclav sau a unui libert instruit. Acesta se numea *paedagogus* și se mulțumea să-l conducă la școală pe copilul stăpânilor, să-l mediteze și să-i supravegheze instrucția în general. La rândul lor, acești sclavi meditari erau formați în școli speciale numite *paedagogia*, organizate în casele

¹ Coord. Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche, *Dicționarul explicativ al limbii române (DEX)*, ediția a II-a, Editura Univers enciclopedic, București, 1996, p. 331.

² Gheorghe Guțu, *Dicționar latin-român*, ediția a II-a, Editura Humanitas, București, 2003, p. 417.

³ Coord. Dumitru Tudor, *Enciclopedia civilizației romane*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 293.

⁴ Pierre Grimal, *Civilizația romană*, vol. II, Editura Minerva, București, 1973, p. 603 și coord. Dumitru Tudor, *op. cit.*, p. 406.

stăpânilor. În aceste școli, tinerii sclavi mai isteți deprindeau bazele culturii, spre a deveni mai târziu pedagogi, scribi, secretari ai stăpânului, medici sau artiști, uneori adevărați erudiți. Așadar, pedagogul mai întâi îl conducea pe copilul stăpânului la școala elementară numită *ludus litterarius*, unde deprindea în primul rând literele. *Ludus* desemna la origine orice activitate liberă (joc) sau dirijată (exercițiu). Părinții plăteau un învățător numit *litterator* sau *primus magister* sau *magister ludi*. Prima școală elementară atestată a fost cea condusă în 234 a.Chr. de un libert, Spurius Carvilius. Astfel de școli erau, cu siguranță, mult mai vechi iar în secolul al V-lea a.Chr. existau școli elementare printre prăvăliile din *Forum Romanum*. Cele mai multe școli erau organizate în preajma porticurilor care dădeau spre for, la Roma, Pompei, Cartagina etc. Lecțiile erau predate într-o încăpere ca un balcon (*pergula*), despărțit de stradă printr-o perdea (*velum*). Copiii stăteau pe scăunele fără spetează și scriau pe tăblițele așezate pe genunchi. Ei se grupau în jurul învățătorului așezat la *cathedra*, scaun înalt cu spetează, care trona pe o estradă. Uneori *litterator* era ajutat de un învățător subordonat lui, numit *hypodidasculus*. *Litterator* primea sume mici de bani (în secolul I p.Chr., opt ași pe lună de la fiecare elev), ducea o existență precară și era în general un om de condiție modestă, câteodată chiar sclav sau libert. Părinții ajunseseră să prefere învățământul organizat în comun de *litterator* celui familial. Școala era mixtă, căci o frecventau atât băieții cât și fetele. În timpul verii, școlile luau vacanță, dar în restul anului, exceptând unele zile de sărbătoare, cursurile începeau în zori și se desfășurau toată dimineața și, după o pauză de prânz, în prima parte a după amiezii. Copiii scriau pe tăblițe litere izolate, silabe, cuvinte, fraze mici, îndeosebi maxime moralizatoare și texte mai lungi. *Litterator* îi puneă să copieze anumite fragmente și îi corecta atent. Totodată, elevii memorizau și recitau mici texte și învățau să socotească pe degete și cu ajutorul pietricelelor (*calculi*). Elevii dispuneau de mici manuale elementare bilingve, în latină și greacă: ele începeau cu alfabetele celor două limbi și continuau cu un lexic greco-latin, întâi în ordine alfabetică, apoi pe probleme și sfere de activități umane; urmau mici texte, simple, reproduse pe două coloane. Metodele pedagogice erau în general aspre: elevii erau bătuți adesea cu biciul și nuiaua. Cu toate acestea preocupările pentru pedagogie și psihologie pedagogică au apărut destul de timpuriu și au condus la observații și recomandări interesante. Astfel, Quintilianus cerea să se efectueze gradat predarea de noi cunoștințe și să se acorde recreații elevilor. El se pronunță nu numai în favoarea memorizării și imitației ci și pentru aplicarea principiului intuitiv. Cei mai buni învățători se bazau pe emulație, acordau recompense elevilor buni, stabileau ierarhizări. La sfârșitul antichității romane învățământul din școli s-a îmbunătățit, s-a umanizat. S-a introdus împărțirea elevilor pe clase, în funcție de nivelul lor de cunoștințe, de vârstă și de temperament. Aceste clase comportau efective destul de numeroase de elevi și adesea cei avansați și mai mari îi ajutau pe începători să învețe literele și silabele. Elevii se împărțeau în cei care studiau abecedarul, cei care studiau silabele și acei care deprindeau cuvintele, numele (*abecedarii*, *syllabarii* și *nominarii*). Învățământul era organizat astfel pe clase și lecții chiar de la nivelul elementar⁵.

⁵ Coord. Dumitru Tudor, *op. cit.*, p. 406-407.

2. Școala continua cu a doua etapă (11-15 ani), învățământul secundar sau mediu⁶. Acest nivel de școală era urmat îndeosebi de copiii celor bogați și avea ca și precedentul un caracter mixt, căci îl frecventau și băieții dar și fetele. Învățământul mediu a apărut mult mai târziu decât cel elementar, la mijlocul secolului al III-lea a.Chr. și se desfășura sub îndrumarea unui *grammaticus*. Primii gramatici nu dispuneau de un material didactic adecvat. Ei studiau cu elevii autorii clasici greci, dar nu dispuneau de suficiente texte de poezie latină. Operele primilor poeți romani, Livius Andronicus, Ennius ș.a., au fost stimulate de necesitatea de a oferi material didactic acestor școli. Oricum, *grammaticus*, libert sau om născut liber, dar de condiție modestă, era mai bine retribuit decât *litterator* și câteodată, ca în cazul lui Remmius Palaemon, ajungea să câștige foarte bine. Marea majoritate erau însă foarte săraci. *Grammaticus* predă tot într-o încăpere modestă din for, închisă după o perdea, păzită de ajutorul său, meditatorul și pedagogul clasei (*subdoctor* sau *proscholus*). Orarul era similar celui din școlile elementare. În școala medie se predă gramatica propriu-zisă a limbilor latină și greacă. Esențială pentru învățământul mediu era citirea și comentarea autorilor de literatură beletristică. Se studia mai ales poezia, pentru ca în secolul al IV-lea p.Chr. să se ajungă la o cvadrigă literară preferată, alcătuită din: Vergilius, Terentius, Sallustius și Cicero. *Grammaticus* citea mai întâi textul literar, lectură care în antichitate nu se realiza ușor, date fiind absența semnelor de punctuație și despărțirii cuvintelor. Pe parcurs dădeau și anumite explicații, care se purtau mai ales asupra metricii și gramaticii. Rând pe rând, toți elevii citeau, recitau sau chiar memorau textul respectiv. Comentarea reprezenta etapa superioară a exercițiilor efectuate de elevi și implica elementele de conținut, aluziile la realități și, astfel, se ajungea la o apreciere de ansamblu asupra formei și fondului textului. Unii elevi studiau și matematica, geometria și astronomia, dar în școlile latine aceste obiecte ocupau un loc modest. Numai în școlile grecești erau mai serios studiate, însă în general, învățământul mediu desfășurat în cadrul civilizației romane se prezenta eminentemente umanistic. *Grammatici* își obligau elevii să facă frecvente exerciții de stil, pregătind astfel studiul retoricii. Niciodată în antichitate n-au funcționat mai multe școli elementare și medii decât în secolele III-V p.Chr., considerate etape ale unei crize ireversibile⁷.

3. Ultima etapă, cea de-a treia (15- minim 20 de ani), a școlii romane este învățământul superior, ce consta în școli de retorică și filosofie⁸. Prima școală a fost deschisă în 93 a.Chr. de un client al lui Marius, numit Lucius Plotius Gallius; un an mai târziu această școală a fost închisă de autorități. *Rethorica ad Herrenium*, scrisă între 86-82 a.Chr. de către un elev al lui Gallius, ilustrează efortul profesorului de a reforma retorică, de a abandona exercițiile de tip clasic, cu subiect mitologic, și de a le înlocui cu teme actuale: drept succesoral, dezbateri

⁶ Pierre Grimal, *op. cit.*, p. 603 și coord. Dumitru Tudor, *op. cit.*, p. 406.

⁷ Coord. Dumitru Tudor, *op. cit.*, p. 407-408.

⁸ Pierre Grimal, *op. cit.*, p. 603 și coord. Dumitru Tudor, *op. cit.*, p. 406.

politice etc. Mai târziu, Cicero a depus eforturi considerabile în vederea formării unui învățământ retoric latin, ce a funcționat normal în timpul împăratului Octavianus Augustus. *Rhetor Latinus* era mai bine retribuit decât *grammaticus*; un *rhetor* obținea în primele secole p.Chr. 2000 de sesterți anual de la fiecare elev, de patru ori mai mult decât un *grammaticus*; sub Dioclețian, la sfârșitul secolului al III-lea p. Chr., salariile gramaticilor și retorilor erau aproape identice. Anumiți retori au ajuns în fruntea ierarhiei social-politice, Quintilianus a dobândit de la stat o retribuție anuală de 100.000 de sesterți, ajungând influent la curte și devenind preceptorul nepoților împăratului Domițian, odată cu însemnele puterii consulare. Retorul predă adesea în foste prăvălii din for, închiriate de el sau chiar în propria sa locuință. Începând cu domnia lui Hadrian (117-138 p. Chr.), statul a pus la dispoziția celor mai de seamă retori, la Roma și mai târziu la Constantinopol, săli elegante, amenajate ca mici teatre și deschise spre porticurile forurilor. Elevii erau destul de numeroși, selectați dintre tinerii bogați sau dintre cei de condiție mai modestă, însă dornici să se afirme cu orice preț. Desigur că numai o minoritate a învățământului mediu frecventa școlile de retorică. Profesorii predau sistemul de reguli și procedee care să permită elevilor să vorbească strălucit și elegant. După o serie de exerciții preparatorii, elevul alcătuia discursuri pe teme date de profesor, le memora și apoi declama în fața retorului și a colegilor săi. Acest tip de exercițiu se numea în latină *declamatio* iar în greacă *μελετή*. Existau de fapt două specii de declamații: *suasoria* (un fel de monologuri prin care vorbitorul voia să convingă auditoriul de îndreptățirea unui anumit punct de vedere, adoptat de un personaj într-o situație-limită) și *controversia* (o polemică între două personaje sau discursuri pe o anumită temă). Quintilianus a încercat să reformeze în sens clasicizant și ciceronizant această retorică. Reforma sa a afectat mai ales stilul exercițiilor, fără a schimba în general materia acestora. Această elocință pregătea pe viitorii scriitori, conferențieri, funcționari în administrație, avocați pledanți și consilieri juridici, ce trebuiau să cunoască atât legile cât și mijloacele cele mai rafinate de persuasiune. Învățământul superior roman, comparativ cu cel grec, cuprindea și studierea temeinică a dreptului. Încă din vremea lui Cicero (106-43 a.Chr.) apăruseră preocupări de a studia și predă dreptul. Acesta nu era predat și studiat exclusiv în școlile de retorică. În secolul al II-lea p.Chr. au apărut birouri de consultație juridică, devenite curând adevărate școli de drept. Au fost alcătuite manuale de drept și au luat naștere catedre de specialitate de prestigiu. Educația retorică era completată cu un stagiul în marile școli din Grecia propriu-zisă și din Asia Mică, unde tinerii romani deprindeau elemente de filosofie. Cicero preconiza completarea cunoștințelor de retorică cu o solidă pregătire filosofică, dar ulterior cele două mari discipline de învățământ superior au rămas separate, chiar rivale; abia la începutul secolului al II-lea p.Chr. s-a realizat alianța între retorică și filosofie, însă n-a rezistat prea mult. Alte discipline au pătruns treptat în învățământul superior roman, mai puțin științele exacte, dintre care se studia totuși agrimensura, arhitectura și medicina. Totodată se tindea spre un învățământ superior al gramaticii dar au apărut și discipline noi, precum stenografia (notarea rapidă a expunerii). În perioada imperială au început să se acorde privilegiile profesorilor și elevilor, imunități fiscale mai ales gramaticilor și retorilor. Pe lângă

învățământul particular s-a instituit și învățământul de stat. Augustus a instalat o mică școală de stat în reședința sa de pe Palatin, dar numai pentru uzul unor membri ai familiei imperiale. Tiberius se interesa de învățământ și acorda anumite înlesniri profesorilor. Vespasian a generalizat pentru cea mai mare parte a personalului didactic mediu și superior scutirea de sarcini municipale costisitoare, iar ultimii împărați au acordat noi avantaje profesorilor. Același Vespasian a creat la Roma două catedre de stat, respectiv pentru retorica greacă și cea latină. Titularii catedrelor, inclusiv Quintilianus, erau retribuiți de stat. Hadrian a construit la Roma *Athenaeum*, alcătuit din săli de cursuri în formă de amfiteatru și a înființat catedre subvenționate de stat la Atena. Marcus Aurelius a creat tot aici cinci catedre retribuite de stat, una de retorică și patru de filosofie pentru cele mai cunoscute școli de gândire: epicureică, stoică, aristotelică și platonice. În secolul al II-lea p.Chr. au apărut școli întreținute de municipalitate (*scholae publicae* sau *municipales*) pentru ca în perioada imperială târzie să funcționeze aproape în toate orașele importante un învățământ municipal subvenționat de bugetul cetăților și controlat riguros de stat. Titularii catedrelor erau numiți de consiliile municipale pe bază de concurs (*probatio*) și puteau fi revocați tot de ele. La Atena, Roma și Constantinopol funcționau adevărate *universitates*; acestea s-au dezvoltat îndeosebi în ultimele secole ale Imperiului. Creștinismul n-a schimbat structura învățământului roman, după ce a devenit principala religie a Imperiului în secolul al IV-lea p.Chr. Universitățile și alte școli superioare contribuiau la propagarea culturii de tip clasic și la elaborarea acelor adevărate mass-media ale antichității, care au apărut în ultimele secole de civilizație romană, civilizație ce a promovat un învățământ adaptând nuanțat *paideia* grecească la necesitățile și idealurile sale⁹.

Aspectul cel mai important în educația societății romane este acela al formării continue; așadar, se poate vorbi de o civilizație de tip educațional permanent¹⁰, un adevărat model pentru civilizația contemporană.

⁹ Coord. Dumitru Tudor, *op. cit.*, p. 408-410.

¹⁰ *Ibidem*, p. 292.